
Martha C. Nussbaum, *Ne profitu: zašto demokracija treba humanistiku*, preveo N. Mudri, priredio D. Barbarić, pogovor F. Grgić (Zagreb: AGM, 2012), 191 str.

Knjiga *Ne profitu* prijevod je izvornika *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Princeton University Press, 2010). Solidan prijevod Nebojše Mudrog uključuje *Predgovor* Ruth O'Brien, a popraćen je pogovorom Filipa Grgića *Filozofske intervencije Marthe Nussbaum*. Pogovor donosi pouzdan pregled znanstvene biografije Marthe Nussbaum, od njezinih povijesno-filozofskih studija iz sedamdesetih godina 20. st. do filozofsko-političkih studija od devedesetih naovamo, gdje zastupa poziciju političkog liberalizma temeljenog na neohelenističkoj ideji praktičke i sućutne filozofije.

Promišljanja M. Nussbaum u ovoj knjizi tiču se krize obrazovanja, napose onog humanističkog (17). Kriza se tematizira na pozadini širih, globalnih kretanja politike i gospodarstva, koja se i sama pokazuju kao krizna. Već supripadnost tih dviju kriza daje naslutiti ključnu premisu knjige. Riječ je o tomu da politika i gospodarstvo nisu "samostojeći" modusi ljudskih djelatnosti, nego su u najužoj vezi s prirodnim ustrojstvom čovjeka i, posljedično, s njegovim obrazovanjem i odgojem.

Knjiga tako počiva na staroj pretpostavci ukorijenjenosti onog političkog u naravi čovjeka. Riječ je o imanentnoj posredovanosti pojedinačnog i općeg, po kojoj čovjek – za Platona ustvari život sam u vidu duše – jest primjereno vlastitoj naravi kao politička zajednica. Ta teza prisutna je i u Aristotelovoj odredbi čovjeka kao bića zajednice, da bi se protezala dobrim dijelom povijesti filozofije, sve do Hegela gdje je država svojevrsni zaključni vid apsolutnog duha. Supripadnost naravi čovjeka, obrazovanja i političko-gospodarskog ustrojstva zajednice ovdje se ogleda u insistiranju M. Nussbaum na pojmu duše (22), pri čemu ona zastupa tezu da su samoj ljudskoj naravi svojstvene demokratsko-građanske karakteristike humanog suosjećanja s drugima i otvorenosti prema njima.

U metodološkom smislu razmatranje se obilno oslanja na primjere iz obrazovnih i gospodarskih politika Europe, USA i Indije, čije izlaganje, to je očito, proizlazi iz dubokog, dugotrajnog i entuzijastičnog osobnog angažmana. Druga vrsta primjera tiče se niza praktičkih i teoretskih iskustava iz područja pedagogije, psihologije i filozofije, pri čemu istaknuto mjesto zauzimaju Sokrat, Rousseau, Dewey i Tagore. No, u cjelini gledano knjiga nije ni teorijska ni empirijska studija, već su primjeri u službi potkrepe – manje utemeljenja – naznačene teze da su čovjek i politika supripadni i da humanističko obrazovanje, kao obrazovanje čovjeka za njega samog,

ujedno promiče temeljne demokratske vrijednosti i institucije. Knjiga je u tom smislu “manifest” (25, 148) i “poziv na djelovanje” (isto) – ona se bavi pitanjem “čemu trebamo težiti” (28) bez pretenzije na strogi teorijski izvod i utemeljenje.

Razmatranja su podijeljena u sedam poglavlja. Prvo poglavlje (*Tiha kriza*, 17–28) predstavlja uvod koji misaoni raspon knjige postavlja iz pojma krize. No, kriza tu nije ona na koju se danas prvo pomišlja, naime svjetska kriza globalnog gospodarstva. Nussbaum cilja na krizu koja se događa “u pozadini i tiho” – na krizu obrazovanja, napose onog humanističkog, koja podriva vrednosne temelje demokratskih društava i dugoročno je za njih štetnija nego kriza gospodarstva. Veza između krize humanističkog obrazovanja i krize gospodarstva pretpostavlja se u misaonoj pozadini, no izravnije se ne tematizira.

“Korjenite promjene” koje svjedoče krizi humanističkog obrazovanja Nussbaum ocrta na nekoliko primjera loše obrazovne politike. Ti primjeri otkrivaju da su Sjedinjene Američke Države, Indija i, u manjoj mjeri, Europa, za čitavu knjigu referentni okvir empirijskog sagledavanja problema, jednako kao što izlazi na vidjelo i to da uporišta vlastitim tezama Nussbaum nalazi u filozofsko-pedagoškim teorijama Alcotta, Deweya i Tagorea. Primjeri pokazuju da postupnim okretanjem državnih politika profitu, tj. konkurentnosti i kompetitivnosti, vrednosno nasljeđe humanistike biva sve češće prepoznato kao beskorisno i u skladu s tim u većoj ili manjoj mjeri preinačivano ili odstranjivano u svrhu rasta.

U to nasljeđe spada troje: sposobnost kritičkog mišljenja, sposobnost da se nadilaze lokalne i nacionalne privrženosti i da se pristupa globalnim problemima te sposobnost suosjećajnog zamišljanja stanja druge osobe (23). Ono u čemu se korijeni sve troje i koje zapravo biva obezvrijeđeno, negirano i onemogućeno, doslovno “zaboravljeno”, forsiranjem izobrazbe u znanstveno-tehničkim znanjima raznolikih vidova korisna izvršenja i iskorištenja, jest duša: “zaboravljamo što znači pristupiti drugoj osobi kao duši, a ne kao korisnom pomagalu ili nečemu što nam priječi postizanje vlastitih planova” (22). Pojam duše Nussbaum uzima po strani od religijskih konotacija, a u onom vidu na kojem počiva prožetost demokracije, humanog građanstva i humanističkog obrazovanja. Duša je tu prije svega sklop “sposobnosti mišljenja i imaginacije” koje omogućuju da se svaki pojedinac stavi na mjesto drugog. Ta sposobnost čovjeka da svjesno bude kao posredovan drugima u temelju je demokratske zajednice različitih i kritički svjesnih pojedinaca. Jer tu oni jesu upravo kao takvi, različiti i sposobni kritički rasuđivati, tj. sposobni su razgovarati i svoje različitosti isticati, posredovati i po potrebi razrješavati u argumentiranom dijalogu. Otuda je zadatak humanističkog obrazovanja odgajati i oblikovati čovjeka za građansku zajednicu kao živu zbilju svoje navlastite sposobnosti.

No, Nussbaum također naglašava da zalaganje za zanemarene humanističke vrijednosti obrazovanja i demokracije ne znači ujedno i zalaganje protiv ekonomije rasta. Jednako kao što je za nju bezupitno da je demokracija postignuće kojim se u najvišoj mjeri ozbiljuje čovjek primjereno svojoj naravi, tako je izvan pitanja i to da “nacionalni interes svake moderne demokracije traži snažno gospodarstvo i procvat poslovne kulture” (27). Gospodarstvo je naime “sredstvo za ostvarivanje ljudskih ciljeva, a ne cilj po sebi” (isto). Otuda u misaoni tijek knjige spada argumentiranje u prilog tezi o istovjetnosti vještina koje su nužne i za demokraciju i za gospodarstvo.

Drugo poglavlje (*Obrazovanje za profit, obrazovanje za demokraciju*, 29–44) posvećeno je dvama alternativnim modelima obrazovanja. Model obrazovanja za profit određen je poimanjem napredka demokratske države u vidu gospodarskog rasta (29 i d.), pri čemu se podrazumijeva da on po sebi donosi i napredak u političkim slobodama, zdravlju i obrazovanju. Pokazalo se međutim da to dvoje, ako uopće, stoji u vrlo slaboj korelaciji. Ujedno izlazi na vidjelo paradoks koji ovu knjigu čini opravdanom i potrebnom. Riječ je o tomu da gospodarski rast nije više, bar ne u USA i Indiji, nedvosmisleno određenje napredka države, no obrazovanje se razvija kao da jest (33, 41).

Pa premda priznaje da je situacija nešto bolja u USA nego u Indiji (33) zahvaljujući dugoj tradiciji humanistike na sveučilištima, naglasku na aktivnom učenju i visokom stupnju ostvarenja jednake dostupnosti obrazovanja, Nussbaum u tom smislu jasno određuje osobitosti obrazovanja koje je, ako i ne posve, ipak naglašeno vođeno potrebama gospodarstva (tzv. “stari model”). Općenito je riječ o većem vrednovanju tehničkih znanosti i vrsnoće tehničkog izvršenja nauštrb humanistike (33). Naglasak je na znanju osnovnih vještina pismenosti i aritmetike uz zanemarivanje prava jednake dostupnosti (36). Zahtijeva se rudimentarno poznavanje povijesti i ekonomskih činjenica u cilju zapostavljanja kritičke svijesti (37). Zaneamaruju se sporna pitanja suvremena svijeta, dok je naglasak na situaciji prosječne osobe i pravu zajednice (39). Prepoznato kao neprijateljsko profitu, obrazovanje u književnosti i umjetnostima drastično se zanemaruje, gdječad čak postajući i stvar srama (40).

Nasuprot tomu, Nussbaum se zalaže za paradigmu humanog razvoja demokratske države, kojoj odgovara obrazovanje za svjetsko, demokratsko građanstvo (41). Po tom modelu važna je posvećenost individualnim sposobnostima i mogućnostima svake pojedine osobe, njezinim osobnim slobodama i pravima, a u cilju unapređenja života, slobode, jednakosti i sreće individuumu (42, 43). U tom smislu Nussbaum ističe niz sposobnosti koje treba razvijati obrazovanje za svjetsku građanskost: sposobnost kritičkog mišljenja koje prepoznaje i reflektira probleme, sposobnost

prepoznavanja i uvažavanja drugih kao jednakih, sposobnost brige za tuđe živote, sposobnost predočivanja i promišljanja globalnih svjetskih i povijesnih problema, sposobnost kritičke prosudbe političkih odluka uz osjećaj za realne mogućnosti, sposobnost globalnog, nadnacionalnog mišljenja (43–44).

Ključna je pritom opaska Nussbaum da su ti zahtjevi već u većoj ili manjoj mjeri ponegdje i implementirani – nije dakle riječ o idealističkoj utopiji društva i obrazovanja (42) – no problem je u nejasnoj i nepromišljenoj političkoj ideji koja je tom obrazovanju primjerena. Riječ je, jednostavno rečeno, o nedostatku ideje koju bi trebala utjeloviti demokratska politička zajednica i u čijoj bi službi trebalo biti obrazovanje (32).

U trećem poglavlju (*Obrazovati građane: moralne [i anti-moralne] emocije*, 45–66) Nussbaum se usmjerava na podrijetlo nestabilnosti i krhkosti demokratskih uređenja, koje otvaraju put jačanju nedemokratskih tendencija u njima: “Što je to s ljudskim životom da mu je tako teško održati demokratske institucije koje se osnivaju na jednakom poštovanju i jednakoj zakonskoj zaštiti, a tako lako zastranjuju u hijerarhije različitih tendencija – ili, još gore, u projekte nasilnog neprijateljstva među skupinama?” (45). Odgovor na to pitanje zasniva se na razumijevanju političke zajednice koje je ključno za cjelinu razmatranja u knjizi – riječ je o poimanju po kojem su političke zajednice vođene i ustrojavane temeljem unutrašnjeg ustrojstva pojedinaca i tom ustrojstvu pripadnih obrazaca ponašanja.

Nussbaum argumentira da se tzv. svjetsko-povijesni sukobi civilizacija i kultura – uobičajeno lako prihvaćani i obrazlagani kao uzrok realnih društvenih stanja i političkih odluka – mogu uzeti kao relevantni samo ukoliko ih se pojmi pod vidom unutrašnjeg sukoba koji se zbiva u svakoj osobi. Na tragu Mahatme Ghandija tako će ustvrditi da “politička borba za slobodu i jednakost mora prije svega biti borba unutar svake osobe, pri čemu suosjećanje i poštovanje istupaju protiv straha, pohlepe i samodopadne agresije” (47, usp. 174). Ta klasična platonička teza da (pravedan) ustroj države nije drugo do imanentna refleksija (pravedna) ustroja pojedinca – u Platonovu *VII. pismu* eksplicirana kao savjet Dionu i njegovim pristašama – vodi Nussbaum u obuhvatno psihološko razmatranje čovjekova razvoja. Pretežno u osloncu na Rousseaua, etičke deformacije, sklonost podcjenjivanju, kontroli, potčinjavanju i dominaciji Nussbaum izvodi iz primitivnog osjećaja srama i nesigurnosti bespomoćnog novorođenčeta (48 i d.), utoliko što je taj sram praćen gađenjem nad vlastitim izlučevinama, koje se kasnije projicira na podređene skupine društva kao svojevrsno “animalno drugo” (51). Ujedno je opet ne drugo do psihičko ustrojstvo čovjeka jedino tlo za primjerenim školskim i obiteljskim odgojem i obrazovanjem podupirano razvijanje potencijala koji su ključni

za demokratsku građansku humanost – prije svega je riječ o sposobnosti “za samilosnu brigu, za gledanje na drugu osobu kao svrhu, a ne puko sredstvo” (55).

Četvrto poglavlje knjige (*Sokratska pedagogija: važnost argumenta*, 67–101) naglašava važnost koju kritičko mišljenje, kao nasljeđe sokratovski vođene argumentirane rasprave, ima za demokratski uređenu zajednicu. Poglavlje je usmjereno na svojstvenu metodu razvoja dobra potencijala čovjeka, gdje on iz sebe sama vlastitim sredstvima raste u cjelovitost osobna integriteta, kojemu pripada integriranost u demokratsku političku zajednicu. U podlozi svih izvođenja je misao da vrijednost života počiva na njegovoj okrenutosti sebi u kritičkom istraživanju i propitivanju.

Ocrtavajući atenske povijesno-političke okolnosti u Sokratovo doba, Nussbaum ukazuje na tri loše tendencije koje proizlaze iz nedostatka kritičke rasprave i iznutra podrivaju demokratske zajednice, kako tada a tako i danas (68 i d., 73). To su: nedostatak jasne profiliranosti ciljeva, konformistička neodlučnost i olako podlijeganje utjecajima demagoške retorike, uzajamno postupanje i ophođenje lišeno poštovanja (69–71). Važnost sokratovske argumentacije otuda se prepoznaje u poticanju individualnog nekonformizma (74 i d.), pri čemu se njegovanjem valjane rasprave ljudi privode kulturi političkog građanstva i odgovornih pojedinaca. To znači da su sposobni imanentnim sredstvima čovjeka kao razumnog bića samostalno i zajednički reflektirati o sebi i stvarima zajednice te primjereno vlastitoj naravi postavljati ciljeve i donositi odluke za djelovanje. Sokratsko mišljenje utoliko nije tek jedna od mogućih kompetencija čovjeka, nego ona njegova bitna mogućnost kojom se uspostavlja primjereno vlastitoj naravi kao demokratska politička zajednica.

Vještina kritičke rasprave i argumentiranja u tom smislu ima svoje mjesto kao društvena praksa, tj. kao element života zdrave zajednice, kojim se ona održava kao takva. Time se međutim ta vještina otkriva i kao ključna disciplinarna odrednica obrazovanja posvećenog cilju humanističkog i demokratskog građanstva. Riječ je o tomu da čovjek obrazovanjem iz sama sebe, ne izvanjski, ostvaruje sebe i postaje to što jest, treba i može biti. Tu tezu, koja spada u klasično nasljeđe filozofije od njezinih grčkih početaka, napose od Platona, Nussbaum podupire ukazivanjem na one filozofe, psihologe i pedagoge koji su svoje temeljne stavove gradili na uvidu u vrijednost sokratovske rasprave i koji su utoliko ključni orijentiri promišljanja Marthe Nussbaum. Tu spadaju: Jean-Jacques Rousseau, Johan Pestalozzi, Friedrich Fröbel, Bronson Alcott, Horace Mann, John Dewey i, napose i poglavito, Rabindranath Tagore (78–95).

Mogući nedostatak u idejama tih mislioca Nussbaum prepoznaje u odsutnosti sustavnijih metodoloških odrednica njihove primjene (96). Stoga

ukazuje na rad Matthewa Lipmana, navodeći nekoliko jednostavnih i zanimljivih primjera uvježbavanja sokratovske dijalektike (96 i d.), k tome i na praksu podučavanja i vježbanja u formalnoj strukturi argumentiranja kod američkih katoličkih koledža i sveučilišta (75–76). Međutim, važniju i presudniju prijetnju od nerazrađene metode Nussbaum prepoznaje u tendenciji društva i obrazovanja da se podrede cilju gospodarskog rasta. Jer to čemu smjera obrazovanje zasnovano na nasljeđu sokratovske kritičke argumentacije – humanost koja se svagda manifestira u mnogostruku liku zasebna, slobodna i odgovorna pojedinca – ne da se evaluirati kvantitativnom mjerom, još manje procijeniti s obzirom na tržište rada (68).

Vještina argumentativne rasprave i humana kritička svijest koja se njom oblikuje imaju odgovoriti na izazove, probleme i zahtjeve koje pred suvremenog čovjeka postavlja globalnost društvenih, političkih i, prije svega, ekonomskih odnosa (118). Utoliko se demokratska i humanistička nastojanja odgovornog i kritičkog pojedinca ogleda u liku “svjetskog građanina” kao ideala humanističkog obrazovanja (103, 112). Okolnosti koje uvode potrebu “svjetske građanskosti”, njezine osobitosti i mogući načini postignuća predmet su petog poglavlja knjige (*Građani svijeta*, 102–118).

Nussbaum polazi od toga da se pojedinac uspostavlja i očituje kao građanin svijeta temeljem globalne gospodarske međuovisnosti: “Globalna ekonomija povezala je svakog od nas s udaljenim životima drugih. Naše najjednostavnije odluke koje donosimo kao potrošači utječu na životni standard ljudi u udaljenim nacijama koje su uključene u proizvodnju tih proizvoda koje koristimo” (103). Odgoj i obrazovanje za svjetsko građanstvo trebaju dakle osposobiti čovjeka za funkcioniranje u zadanom svijetu globalnih ekonomskih odnosa i mehanizama. Otuda će odgoj za svjetsko građanstvo uz ocrtanu vježbu sokratičke rasprave uključivati cjelovito i temeljito obrazovanje iz nacionalne i svjetske povijesti, upućivanje u osobitosti različitih religijskih i etničkih tradicija i pouku iz stranih jezika, ali, što Nussbaum višekratno naglašava na Deweyevu tragu, tu ustvari u prvom redu treba biti riječ o razumijevanju ekonomije (106, 107, 114, 116).

Ideja obrazovanja za svjetsku građanskost za svoj cilj i svrhu postavlja odgovornog i (samo)kritičnog pojedinca koji će uvažavati druge takve kakvi jesu i u tom će smislu pripadati multikulturalnom svjetskom društvu. Pritom nije riječ o postavljanju nekog apstraktnog, tj. do određenog svojstva ogoljena i na njega reducirana formalnog tipa čovjeka te o prilagodbi čitava društva njemu, kao što je to, usput rečeno, obilježje svih totalitarnih društava. Riječ je uvidu u to da se humanost utjelovljuje u mnogovrsnim vidovima globalne multietničnosti te da se u tom smislu priznaje i prihvaća kao najviša mogućnost religijski, jezično i nacionalno

raznoliko određena pojedinca, kojom to njegovo konkretno i specifično pojedinačno i jest u punom i najboljem smislu kao takvo.

Taj lik odgovornog i kritičkog pojedinca u bitnom počiva na sposobnosti prepoznavanja i uvažavanja drugih u njihovoj posebnosti i različitosti, što implicira sposobnost sagledavanja svijeta kao mjesta “gdje pojedinac nije sam – mjesta gdje drugi ljudi imaju svoje vlastite živote i potrebe, kao i pravo da teže zadovoljenju tih potreba” (121). Riječ je o potrebi da se drugog ne vidi tek kao potencijalno iskoristivi resurs, kao “tijelo”, nego da ga se prepozna i prihvata kao “dušu”, kao duboko i široko biće koje misli, žudi i osjeća (126). Mogućnost odgoja i obrazovanja takvih pojedinaca počiva na tomu da se već od rane dobi kod djece razvija sposobnost za “iskrenu brigu”, i to temeljem poticanja i razvijanja praktičke kompetencije i samostalnosti, uvida u to da potpuna kontrola nad drugima nije ni moguća ni dobra te sposobnosti zamišljanja tuđih iskustava (120–121).

Šesto poglavlje knjige (*Kultivirati imaginaciju: književnost i umjetnost*, 119–147) proizlazi iz spoznaje da se lik humanistički ustrojena i drugima otvorena građanina ne može obrazovati tek gomilanjem činjeničnog znanja o historiji i ekonomiji te vježbanjem u logici i kritičkom mišljenju. Utoliko se Nussbaum ovdje središti oko razvijanja sposobnosti tzv. “narrativne imaginacije” (119), oslanjajući se na uvide i praksu Donalda Winnicotta (121 i d.) i Tagorea (128 i d.). Riječ je, kratko i pojednostavljeno rečeno, o zalaganju za vid obrazovanja koje kultivira suosjećanje i brigu time da naglašeno počiva na umjetnosti, književnosti, plesu, glazbi i dramskim umjetnostima. To obrazovanje ima za svrhu odgoj i utjelovljenje zdravih predodžbi o ljudima, muškarcima i ženama, predodžbi koje su lišene starog konzervativizma te nastoje oko jedinstvene ljudske prirode koja se temelji na ljubavi, miru, toleranciji i moći suosjećanja i pokazivanja emocija. Ta priroda pokazuje se za Nussbaum ključnom za stabilnost i zdravlje, kako demokracije (136) tako i gospodarskog rasta (138).

Sedmo poglavlje knjige (*Demokratsko obrazovanje bačeno na koljena*, 148–174) posvećeno je temeljnim manifestacijama kriznog položaja humanističkog obrazovanja i humanistike kao takve. Premda svjesna nešto boljeg položaja humanistike u USA, Nussbaum insistira na tome da je pod pritiskom ekonomske globalizacije stanje u obrazovanju za demokratsko građanstvo općenito “jako loše” (148). Temeljni problemi s kojima se susreće ugradnja humanistike u kurikulum je visoki financijski zahtjevi (153–154), birokratske procjene, loše nasljeđe te nesklonost uvođenju disciplina koje su nužne za građansko obrazovanje – ženskih studija, studija rasa itd... (154).

U svemu tomu ogleda se pritisak orijentacije na gospodarski rast. Tu Nussbaum poglavito ukazuje na loše nasljeđe politike Margaret Thatcher,

kojemu je svojstven zahtjev da humanistički studiji trebaju pred političkom administracijom opravdati svoje postojanje i financiranje dokazivanjem toga da i koliko doprinose ekonomskoj profitabilnosti (155 i d.). Posljedica su raznorazni rezovi: od spajanja odjela i studijskih grupa do zatvaranja nekih od njih, ne manje i preinačivanja u cilju isplativosti i iskoristivosti – primjerice kad se filozofija poima pod vidom primijenjene etike, čime ju se otima od vlastita predmeta (156). Veliku štetu trpe i znanstvena istraživanja, čiji se voditelji po modelu prirodnih znanosti moraju sami izboriti za novac. Cilj kritike M. Nussbaum tu je posebno Velika Britanija i sustav ocjenjivanja istraživačkog rada (*Research Excellence Framework*), gdje se tzv. “utjecaj” ili “odjek” (*impact*) postavlja kao visoki kriterij za u načelu birokratsku ocjenu tzv. izvrsnosti i za odluku o novcu koja je povezana s njom (157 i d.). U Indiji je pak, od Nehrua naovamo, situacija još i gora. Na djelu je svojevrsna de-edukacija u tom smislu da je školovanje postalo “stručno usavršavanje za...” (160).

Posljednje stranice poglavlja i knjige u cjelini posvećene su stanju u USA, gdje se možda najoštrije očituje sva težina problema oko kojeg nastoji Nussbaum. Naime, unatoč tomu da američki sustav nikada nije postavio gospodarski rast kao isključivu svrhu, tako da je humanistika dobrim dijelom ostala zastupljena u obrazovnom kurikulumu, kao i unatoč pozitivnim, humanističkim i građanskim sklonostima i osobinama predsjednika Obame, Nussbaum je ipak prisiljena konstatirati da politika State Departmenta dosad nije ničim osim proklamacijama pokazala da joj profit i porast BDP-a ne bi bili na prvom mjestu (167).

Baveći se krizom humanističkog obrazovanja i ocrtavajući ono “čemu trebamo težiti” (28) bez većih teorijskih pretenzija, knjiga *Ne profitu* predstavlja, kako to autorica sama kaže, “manifest” i “poziv na djelovanje”. Utoliko pun smisao knjige može izaći na vidjelo zacijelo samo u kontekstu širih promišljanja M. Nussbaum, navlastito onih iz knjige *Cultivating Humanity* (1997) te tekstova objavljenih u posljednjih desetak godina koji se bave temama političke filozofije, etike i problemima ekonomskog rasta. No, knjiga je ipak puno više od manifesta i poziva na angažman. Kako konstatira autor pogovora, ona je “filozofska intervencija u jedan dio stvarnosti, dio u koji je danas itekako potrebno intervenirati” (191). U tom smislu knjiga *Ne profitu* zapravo je poziv na filozofijsko promišljanje tema i problema koje otvara, gdjekad tek ovlašno i usput.

Razmatranja M. Nussbaum za svoje uporište imaju stari uvid u neraskidivi sklop duše, tj. čovjekove naravi, politike i obrazovanja. U tom sklopu humanističko obrazovanje nije tek instrument demokratske zajednice, budući da oblikuje i razvija čovjeka primjereno njemu samom upravo u vidu te zajednice same. Zajednica i pojedinac obrazovanjem su posredovani u jedinstven i cjelovit, premda u sebi beskonačno divergentan

zbijski vid čovještva. Pitanje koje se pritom nameće jest odakle to da bi upravo demokracija bila ljudskoj naravi najprimjereniji vid zajedništva, dapače onaj vid koji je ukorijenjen u toj naravi samoj i proizlazi iz nje. Primjeri koje Nussbaum navodi u svrhu potkrepe sveze demokratskih vrijednosti, humanističkog obrazovanja i psihičkog ustrojstva i razvoja čovjeka svakako su pogađajući i uvjerljivi, no, filozofijski gledano, svoju punu svrhu mogu doseći samo liše li se bezupitne danosti onoga što oprimjeruju i postanu li poticajem za njegovo slobodno propitivanje i iskušavanje.

Naznačeno pitanje pokazuje se to opravdanijim sagleda li se s obzirom na problematiku globalnog gospodarstva. S jedne strane, neprijeporna je ispravnost dijagnoze i ocrtu pritiska koji ciljevi profitabilnosti i gospodarskog rasta vrše na humanističke znanosti i obrazovanje. Riječ je o tomu da se pod krinkom imanentnog napredka znanosti prihvaćaju gospodarske kategorije konkurentnosti i kompetitivnosti u svrhu profitabilne iskoristivosti na tržištu rada. Posljedica je otimanje humanističkog obrazovanja i humanističkih znanosti od njihova svojstvenog predmeta, time pak i od vlastite naravi. Ne slučajno, možda je to najočitiije u filozofiji – dovoljno je samo se zamisliti nad time koliko danas nestvarnim zvuče kategorije koje su filozofiji svojstvene odkad je ima, naime beskorisnost (implicira se svakodnevna, materijalna korisnost) i samosvrhovitost.

S druge strane je jednako toliko, ako ne i više, začudno s koliko lakoće se prihvaća mogućnost da uspješno i rastuće tržišno orijentirano gospodarstvo ide ruku pod ruku s humanistički ustrojenom zajednicom. Nužnost rasta uzima se kao neproblematična danost, demokratsko društvo kao njezin navlastiti element, a humanističko obrazovanje kao onaj korektivni čimbenik koji i jedno i drugo rješava zastranjenja i omogućuje u naravnoj komplementarnosti. U toj tezi vjerojatno nema previše toga spornog, barem utoliko što i liberalna demokracija i pripadna joj ekonomija tržišta počivaju na individualnim pravima i slobodama. No, u kontekstu razmatranja M. Nussbaum ta teza zahtijeva da se temeljito postavi i raspravi pitanje kako to da su upravo demokratska građanska društva *de facto* – ne nužno i *de jure* – sklona apsolutu profita. To pitanje Nussbaum postavlja u trećem poglavlju knjige, no čini se u najmanju ruku “prekratim” tek u osloncu na psihologiju ljudskog razvoja ustvrditi da je riječ o podsticanju loših nauštrb dobrih emocionalnih potencijala čovjeka te konstatirati da bi rješenje bilo u obrnutom podsticanju. Takav pristup ustvari priječi da se društveni karakter zajednice i povezujući karakter gospodarstva uzmu zasebno i tematiziraju primjereno svojem drugačijem podrijetlu i položaju u horizontu života čovjeka. Za pretpostaviti je da bi se tada moglo jasnije sagledati ključne momente njihove supripadnosti i razlike, točnije odrediti pravu mjeru njihove nužne sveze, a naposljetku i pouzdanije prepoznati

uzroke zastranjenjā, koja, kako svjedoči i ova knjiga, odreda počivaju na pomanjkanju mjere u beskonačnoj težnji za onim više.

Takav pristup pokazao bi da to što se i politika i gospodarstvo korijene u naravi čovjeka ipak još uvijek ne znači i da padaju u jedno i isto te da za oboje vrijedi jedno i isto. Jer, javnost imaginativne i kritičke svijesti, kao i njom otvorena uzajamnost i posredovanost ljudi kao osoba, teško da može odgovarati onome što ekonomija uspostavlja kao “javnost” – kompetitivnoj i krajnje atomiziranoj sferi bez mjere i kraja se multiplicirajućih potreba i njihova zadovoljenja. A to dvoje – zajednica kao imanentni moment umnosti i govora te globalnost kao implikacija materijalnih, u prvom redu ekonomskih odnosa – za Nussbaum gotovo da pada u jedno i isto. Tako barem sugerira njezina teza da “[z]a procvat ekonomiji trebaju iste vještine koje podupiru građanskost [...]”. Da bi se ta, u velikoj mjeri ali bitno drukčijem kontekstu, zapravo točna teza, lišila svoje zavodeće i pogrešne sugestibilnosti, nužno je međutim ne tek manifestno, nego fundamentalno, svake danosti lišeno filozofijsko propitivanje politike i gospodarstva s obzirom na narav čovjeka i života u cjelini te na mogućnost napredka i procvata koja je toj naravi svojstvena.

Knjiga *Ne profitu* poticajna je i krajnje potrebna. U prilog tomu govore između ostalog naznačena pitanja i poteškoće koje otvara. Jer potreba za ovakvim knjigama potreba je za mišljenjem onoga što nikada ne može biti posve odgovoreno. Ono samo naime ponajviše i ponajbolje jest upravo tada kad (samo)propitivanjem slobodno otvara nove horizonte vlastitih mogućnosti i u njima se okušava. Riječ je o ideji istinske političke zajednice i obrazovanja koje bi je moglo koliko je moguće ozbiljiti.

Petar Šegedin

Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54
10 000 Zagreb
psegedin@ifzg.hr